

EXPRESIA „BANI PĂGÎNI“ ÎN DOCUMENTE DIN SECOLUL AL XVI-LEA

Expresia *bani păgini* am întâlnit-o în două documente aproximativ contemporane, ambele de la sfârșitul secolului XVI. Cea dintîi supoziție — aceea că expresia ar designa bani turcești (aflați în circulație în Transilvania) — a devenit susceptibilă de dubii prin studierea mai atentă, comparativă, a celor două documente. În cele ce urmează prezentăm observații pe marginea expresiei amintite.

Cel dintîi document este un registru întocmit la 28 iunie 1579 cu prilejul împărțirii averii mobile a defunctului Gyulaffy László — bogat nobil transilvănean —, între văduva și copiii săi, conform dispozițiilor testamentare ale defunctului¹. Acest registru constituie un document inedit, de certă valoare pentru istoria economiei și culturii medievale în Transilvania, cuprinzînd și cîteva date de ordin numismatic. Pe lîngă produse agricole, animale (vite, cai etc.), unelte, o mare cantitate de obiecte de aur și argint, piese de îmbrăcăminte, arme, covoare, — moștenirea acestui nobil cuprindea o însemnată cantitate de bani: 11.194 florini, 6711 monede de aur diferite, aspri turcești în valoare de peste 1500 florini, 4 taleri și 23 *bani păgini*².

În legătură cu expresia *bani păgini* trebuie de la început să remarcăm faptul că în document, pe lîngă florini, denari, taleri, figurează *nominal* și diferite monede turcești și în cele mai multe cazuri expresia *bani păgini* apare alături de aspri, cunoscută monedă de argint. Prezența formulei în acest context exclude de la sine — credem — posibilitatea ca *bani păgini* să designeze o monedă din lumea otomană. De altfel, în împrejurările istorice de atunci — Transilvania fiind în legături curente cu imperiul otoman — este de neînchipuit ca cineva din cei prezenți la întocmirea actului să nu fi putut recunoaște în „*bani păgini*” o monedă turcească, dacă acești bani ar fi fost cu adevărat turcești.

Se pune deci întrebarea ce specie monetară designează expresia *bani păgini*?

Dat fiind că registrul specifică de fiecare dată piesele de aur, precum și faptul că expresia figurează de fiecare dată împreună cu asprii de argint, se poate deduce că și *bani păgini* sînt monede bătute din argint. Pe de altă parte, faptul că în marea cantitate de monede consemnate de registru, numai 23 de piese figurează ca *bani păgini*, ar constitui un indiciu al *rărității* acestui fel de monede. Ceca ce se ascunde îndărătul expresiei „*bani păgini*” se dezvăluie însă, mai clar, din analiza celui de al doilea document. Este vorba de socotelile din anul 1586 ale dispensatorului (casier) orașului Cluj, cuprinzînd enumerarea darurilor trimise lui Sigismund Báthory și demnitarilor săi din partea municipalității clujene pentru anul nou. În cuprinsul acestui document, printre obiecte valoroase, ca „o cupă măiestrit

¹ Titlul documentului tradus din limba latină : „Registru întocmit după dispoziția testamentară cu privire la toate bunurile mobile ale magistrului de odinioară Gyulaffy Ladislau de Ratolt între văduva și copiii aceluiași [om], întocmit în ziua de 28 a lunii iunie în cetatea Cehul Silvaniei prin distinsul Francisc Kendy de Radnot, comitele Comitatului de Tîrnava și consilierul, ilustrul magistrul Ștefan Dobzay de Keresztur, protouotarul principelui Transilvaniei în anul domnului 1579”. Arhiva familiei Gyulay-Kuun, fasc. 26, nr. 43, în Arhiva Istorică a Bibliotecii Filialei Academiei Republicii Socialiste România Cluj. Documentul este în studiu.

² Expresia „*bani păgini*” apare în document în următorul context : „Hatt pogom puizt, Harom ozporath” (pag. 5) ; „Kett pogan penzth. Ugy negy thalleral cozze es kett ozporath” (pag. 12) ; „Kilencz pogan pinzt, harom ozporath” (pag. 21) ; „hatt pogan penzth, Eot ozporath” (pag. 27).

facută" și altele, figurează și mențiunea că *din porunca judeului dispensatorul a pus să se bată bani păgini din argint în valoare de zece florini*³. Atare daruri trimise principelui și demnitarilor de către orașe erau frecvente, în majoritatea cazurilor acestea constau din obiecte prețioase sau monede de mare valoare, din aur. Cum se explică faptul că în cazul de față un dar în aparență modest — cum erau aceste monede din argint — era totuși oferit pretențiosului principe și demnitarilor săi?

Trebuie presupus că, la asemenea ocazii de cîștigare sau păstrare prin daruri a înaltei bunăvoințe, nu orice fel de monedă de argint, curentă, acceptabilă ca valoare de schimb de toată lumea, putea fi eficientă. Pentru a îndeplini funcția, am zice, omagială, argintul dăruit trebuia să posede însușiri deosebite, să se remarce printr-o anume *raritate*. Or, ceea ce în concepția vremii — conform ideii umaniste — constituiau valori perene, erau produsele spirituale și materiale ale lumii antice, perpetuîndu-se ca *rarity* în epoca feudală, acceptate și colecționate de erudiții umaniști, dar și de unii reprezentanți ai păturilor avute care țineau să fie în pas cu moda vremii.

Antichitatea o indică și epitetul de *păgin*, deoarece în concepția veacului XVI acest epitet designa nu popoarele turco-mohamedane, ci pe acelea ce au trăit înaintea apariției creștinismului, în general epoca antică⁴.

Trebuie amintit și faptul că — la fel ca și alte monumente — monedele antice aveau căutare nu numai ca piese muzeale, ci și drept curiozități. Monedele mai erau la modă și ca bijuterii⁵. Presupunem că și piesele menționate în cele două documente aveau, toate, aceste destinații.

Nu putem ști dacă *bani* *păgini* înglobați în registrul amintit sînt sau nu monede antice originale. În ce privește însă piesele despre care este vorba în socotelile dispensatorului, textul însuși ne lămurește că ele sînt executate în vremea din care datează documentul: în anul 1585—1586. Este așadar o informație sigură despre *batera unor imitații după monede antice în secolul XVI*, uzanță ce trebuie să fie remarcată. Gustul pentru obiectele antice a dus deseori chiar la ceea ce numim noi astăzi falsificări, dar care în concepția vremii erau reproduceri, imitații, după mult prețuitele obiecte antice⁶. Acest fapt a fost mai de mult dovedit de cercetători de seamă, iar mai recent printr-o reconsiderare în domeniul epigrafiei Daciei⁷.

Din cele de pînă acum rezultă că materialul numismatic antic descoperit pe teritoriul patriei noastre poate conține numeroase piese, bătute în vremea Renașterii, de bună seamă în sec. XVI, piese asupra cărora — aidoma unor inscripții romane — planează incertitudinea în privința originalității.

Problema discutată cîștigă în importanță dacă ne gîndim că atare incertitudine poate exista chiar în cazul unor piese antice din tezaurare monetare medievale de mare valoare istorică, cum ar fi — ca să cităm unul mai recent — cel descoperit în 1965 la Baia Mare, tezaur în care — ca și în cazul monedelor ce figurează în registrul citat — numărul monedelor antice este infim, față de cel al monedelor medievale (numai 3 din 987), acestea fiind și ele foarte bine conservate, la fel ca celelalte monede medievale⁸. De remarcat că ipoteza după care cele două monede

³ „A biró meghagyásából a sáfár csináltatott pogány pénzt egy gyrát, melyet ciosztogatott, az ezüst ára volt 10 forint”. Vezi Jakab Elek, *Kolozsvár Története*, II, Buda, 1888, p. 352.

⁴ *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, Budapest, 1891; la cuvîntul *pogány*.

⁵ Gohl Ödön, *Az antik érem, mint ékszer és díszítmény*, în *Nemesfémipari Közlöny*, IV (1923), nr. 14—15.

⁶ Pentru această problemă vezi în mod deosebit indicația executării unor falsuri după monede antice, rezultînd dintr-o scrisoare din 16 aprilie 1638 trimisă de omul de încredere al principelui Gheorghe Rákóczi I, Bogádi András, expediată către principe: „Jakisits uram ó Nagysága ada egy levelet kezembhez minap, melyet im, megköltem Nagyságodnak; megíráom ó Nagyságának, hogy köld Nagyságod o pogány pénzt, azt mondta felőle minap, hogy az olyan pénz valamennyi öntött, nem szinte igaz: mert némelyek vevén ezekbe, hogy az nagy emberek gyönyörködnek benne, haszon kedvéért öntették azféle pénzt, de az az igaz, az ki vertt, könnyű megismerni az olyant”. (Cf. *Századok*, 1873, p. 443).

⁷ I. I. Russu, *Istoricul Zamosius și informațiile sale despre Clujul antic*, în *ProblMus.* 1960 (1961), p.213—224; *Note epigrafice*, Seria VII, în *ActaMN*, I, 1964, p. 477—481; *Contribuția lui Zamosius la epigrafia Daciei*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 437—449.

⁸ Eugen Chirilă și Octavian Bandula, *Tezaurul monetar de la Baia Mare*, Baia Mare, 1966, p. 52.

cu efigia lui Lysimach, din cadrul acestui tezaur, „sînt emisiuni medievale, copii ale unor tetradrahme”⁹, nu pare susceptibilă de a fi contrazisă nici în cazul cînd este vorba de monede de aur. În sprijinul acestei ipoteze putem cita pe W. Schmidt, care menționează că, întrucît puternicul Martinuzzi nu putea să bată bani pe seama lui, a poruncit să se bată monede de aur ale lui Lysimach, acceptate cu plăcere peste tot¹⁰. Pe de altă parte, această informație este coroborată printr-o știre înserată în *Istoria* lui Bethlen Farkas, unde se amintește că, cu ocazia devastării castelului lui Martinuzzi de la Vințul de Jos, printre comorile sale fabuloase s-au găsit și 4000 monede de aur de la Lysimach¹¹.

Deși nu se referă la monede ale lui Lysimach, în unica sa lucrare cu caracter numismatic Kemény József demonstrează că în evul mediu, în Transilvania, exista uzanța falsificării de monede antice¹². Ceea ce însă este de relevat, e faptul că în Transilvania atare practică pare mai extinsă și mai diversificată decît se credea pînă acum. De altfel, pe plan european există o considerabilă literatură a problemei falsurilor și falsificatorilor medievali de monede antice¹³.

Detectarea falsurilor monetare făcute în evul mediu devine și mai grea dacă ne gîndim la faptul că în epoca discutată orfevrăria a atins în Transilvania un înalt nivel de măiestrie, încît imitarea unor tipuri monetare antice nu prezenta dificultăți nici sub aspect artistic, nici tehnic pentru destoinicii maeștri aurari.

Există, așadar, și în domeniul studiului monedelor vechi eventualitatea unor erori cauzate de practica imitării emisiunilor antice în evul mediu, erori ce pot dăuna dezvăluirii adevărului istoric și trebuie, astfel, descoperite. Rîndurile de față au scopul de a atrage atenția asupra acestei necesități.

PAUL GYULAI

DIE BEZEICHNUNG „HEIDENGELD“ IN DOKUMENTEN DES 16. JHS.

(Zusammenfassung)

Gestützt auf zwei Dokumente vom Ende des 16. Jhs., in denen, unter den Münzenbenennungen, auch der Ausdruck „*Heidengeld*“ (pogány pénz) vorkommt, erörtert der Verfasser den Sinn dieses Ausdrucks. Von den Umständen ausgehend, unter denen die Bezeichnung auftritt, ergibt sich der Schluss, dass mit dem Wort „*Heidengeld*“, unter den historischen Gegebenheiten im Transsilvanien des 16. Jhs. — dem Zeitalter der Ausbreitung des humanistischen Denkens, sowie der Renaissance in der Kunst — nur antike Münzen gemeint sein konnten, die damals sehr gesucht waren, vor allem von gelehrten Sammlern, aber auch von Angehörigen der wohlhabenden Kreise, die sie sogar als Schmuckstücke verwendeten.

Aus dem Text des zweiten, hier besprochenen Dokumentes ergibt sich der Brauch der Nachahmung oder „Fälschung“ antiker Münzen: auf Befehl des Stadtrichters von Cluj liess 1585 oder 1586 der Verwalter der Stadtkasse (dispensator, sáfár) „*Heidengeld*“ (also antike Münzen) aus Silber im Wert von 10 fl. schlagen, die

⁹ Iudita Winkler și Francisc Pap, *Monede cehe și morave în tezaur medievale din Transilvania*, în *Apulum*, VII/1 1968, p. 501; vezi, în aceeași ordine de idei, O. Iliescu, *Les „l'étrastatères“ de Lysimaque, trouvés à Baia Mare*, în *StCl*, X, 1968, p. 87–92.

¹⁰ W. Schmidt, *Die Gelen und Daken. Ein historischer Versuch als Beitrag zur Siebenbürgischen Landeskunde*, în *AVSL*, NF, IV, 1859, p. 62, nota 59.

¹¹ W. Bethlen, *Historia de rebus Transilvanicis*, I, Editio secunda, Cibinii, 1782, p. 512.

¹² Winkler Judit, *Kemény József éremgyűjteménye és numizmatikai érdeklődése*, în *NumK*, 1963–1964, p. 70–71; pentru această problemă vezi și anuțul numismatului Dr. Ötvös Ágoston care subliniază: A görög arany-pénzekből szerzettessenek meg minden példányok. A Lysimach és Kozon aranyokra pénzt vesztegetni nem kell, mert 1-ör nem ritkák, 2-ör sok hamis van köztök (Cf. Dr. Ötvös Ágoston, *Fölszólítás Erdély régiségei ügyében*, în *Hetilap*, 1853, 4 iulie).

¹³ M. Bernhardt, *Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit*, Halle, 1926, p. 371–374.

zusammen mit anderen Wertgegenständen dem Fürsten Sigismund Báthory und den Würdenträgern seines Hofes geschickt wurden.

Im Artikel wird gezeigt, dass man im Falle mittelalterlicher Münzhorte, in denen auch antike Münzen, jedoch in verschwindend kleiner Zahl vorkommen, die Hypothese aufstellen kann, dass diese Münzen Fälschungen sind. Das Prägen von Nachahmungen antiker Münzen im 16. Jh. ist auf den Geschmack für antike Gegenstände zurückzuführen. Was wir heute „Fälschungen“ nennen, waren nach Auffassung der Zeit einfache Nachbildungen, also bewusst gemachte Nachahmungen. In diesem Zusammenhang wird der unlängst entdeckte Münzhort von Baia Mare genannt, in dem die beiden Münzen des Lysimach ebenfalls mittelalterliche Prägungen, **Kopien** von Tetradrachmen, zu sein scheinen.